

JENEY JÁNOS

A ROMÁNIAI FALUROMBOLÁS MAGYAR SZEMMEL

Bözödújfalú térképének használata a falu rekonstrukciójához

KIVONAT: Bözödújfalú az erdélyi falurombolás szimbólumává vált. Megsemmisülésével egyúttal egy vallásilag sokszínű, egyedi kultúra semmisült meg, és ez a mai napig a magyarság egyik tragédiája. A falu mégsem akar meghalni: a falu lakói a mai napig minden évben találkoznak a falu melletti tónál, ahol emlékhely áll. Az emlékhelyen a falut felépítették kopjafákból, amelyeken a házszám és az utolsó tulajdonos neve szerepel. Ezt a kopjafafalunak nevezett emlékhelyet egy olyan térkép alapján készítették el, amelyet a román állam a falu lerombolása céljából készített. Ezen a térképen meg van jelölve minden ház, beleértve azokat is, amelyeket a tulajdonosa már a térkép elkészítése előtt lebontott. Ezt a térképen jelölik.

A hatóságok minden házat lefényképeztek, és a falu lakói is készítettek utcaképeket, amelyek ez idáig nem lettek publikálva. Ezek készítésének helyét be lehet azonosítani, sok esetben az egykori lakók segítségével, így ezeket a helyeket egy interaktív térképen be lehet jelölni. Az egykori lakók visszaemlékezése továbbra is értékes információforrás arról, hogy milyen volt a falu, kik éltek ott, és milyen volt az elárasztása.

A tanulmány bemutatja a falut, annak megmaradt emlékeit és örökségét. A faluból a mai napig megvan többek között a katolikus templom oltára, az unitárius és katolikus templomok harangjai és a világháborús emlékmű, amelyet utólag emeltek ki a vízből. A falu emlékét őrzi a siratófal, a kopjafafalu és egy fából, a térkép alapján készített modell, amelyen a mai vízszint is látható.

KULCSSZAVAK: falurombolás, Bözödújfalú, Erdély, Ceaușescu, kárfelmérés, térkép, kommunizmus, külföldi magyarság

Bevezető

Miután az 1965-ben hatalomra került Nicolae Ceaușescu 1968-ban elítélte, hogy a Varsói Szerződés tagállamai leverték a prágai tavaszt, a Nyugat úgy értékelte, mintha Románia a szovjet szövetségesek ellen fordult volna. Ezután a román diktátort számos nyugati országban fogadták, és otthon is nőtt a népszerűsége. Románia egyre több nyugati kölcsönt kapott, amelyből bizonyos mértékben emelték az amúgy nagyon alacsony életszínvonalat. A kölcsönök legnagyobb részéből a tervezdaság elvei szerint termelő, nem az igényekre épülő, alacsony hatékonysággal működő ipart támogatták. A gyenge, rossz minőségű ipari termékek alkalmatlanok voltak exportra. Romániának szüksége volt kemény valutára, hogy vissza tudja fizetni a felvett kölcsönöket, így az 1980-as évek elejétől a mezőgazdasági termékek exportját kezdték erőltetni. Mivel ez komoly élelmiszerhiányhoz vezetett, bevezették a jegyrendszert és a lakossági energiafelhasználást is korlátozták. Mindez nagyon gyors életszínvonal-csökkenést okozott (Novák 2017, 71–72.). Bár 1989 februárjában a román államadósságot visszafizették, a korlátozó intézkedéseket nem szüntették meg.

* Jelen tanulmány szerzője köszönetét fejezi ki Szombatfalvi József nyugalmazott esperes úrnak, Bözödújfalú szülöttjének, a cikk megírásához szolgáltatott adatokért. Köszönet illeti esperes urat az évenként megrendezett találkozók megszervezéséért is. A szerző köszöni Erdőszentgyörgy város önkormányzatának és a Bözödújfalúért Egyesületnek, hogy rendelkezésére bocsájtották a térkép digitalizált változatát.

Miközben a Ceaușescu-korszak végével azonosítjuk mind a megszorításokat, mind a falurombolást, az utóbbi már a hatalomra jutása pillanatától napirenden volt. Ennek elsősorban ideológiai okai voltak. A hivatalos narratíva szerint a pártvezetés jobb életkörülményeket akart biztosítani a falusi embereknek. Ennek a valóságban éppen az ellenkezője valósult meg. A kialakult élelmiszer-ellátási válság következtében a falusi házak kertjei nagy szerepet játszottak az ország élelmiszer-ellátásban, hiszen sok esetben csak az ott megtermelt javakból tudtak megélni az emberek. Azok az emberek, akiket kitelepítettek a favakból és tömbházakba költöztettek, nem tudtak a továbbiakban élelmiszert termelni, hiszen a tömbházhoz nem tartozott kert (Balázs 1989, 82.). A pénzhiány miatt ezek a tömbházak sokkal rosszabb lakókörülményeket nyújtottak, mint azok, amelyek elhagyására kényszerítették őket. Miközben a falurombolás egyik hivatalos indoka az volt, hogy nem lehetséges modern infrastruktúra kiépítése a falvakban, addig az új lakások az alapvető infrastruktúrát és szolgáltatásokat nélkülözték (Hunya 1989, 73.). A folyamatos áramszünetek és a központi fűtés korlátozása miatt a lakások megfelelő téli fűtése sem volt lehetséges. Míg a falvakban a házakat lehetett tűzifával fűteni, addig ezt a tömbházakban nem teheték meg. Az új lakásokban sok esetben nem volt sem fürdőszoba, sem konyha, és ez még elviselhetetlenebbé tette az életet. A másik hivatalos indok az volt, hogy az intézkedés radikálisan csökkenti a beépített területet annak érdekében, hogy növeljék a mezőgazdasági területet és a termékek mennyiségét. Romániában elegendő művelhető terület volt az ország élelmiszer-ellátására, viszont a mezőgazdaság nagyon alacsony hatékonysággal termelt. A hatékonyság emelésével lehetséges lett volna annyi élelmiszert termelni, amellyel tudták volna garantálni az ország ellátását (Balázs 1989, 84.). A legtöbb falut úgy semmisítették meg (vagy szándékoztak megsemmisíteni), hogy a házakat buldózerrel egy nagy gödörbe temették, de néhány esetben alternatív megoldást választottak. Ilyen volt a vízzel vagy iszappal történő elárasztás – ám egyik módszer sem tette lehetővé a mezőgazdasági termelést a település helyén.

Terület- és településrendezés a Ceaușescu-korszakban

Uralma első időszakában Ceaușescu viszonylag népszerű volt a nyugati politikusok között, ezt a látszólagos szovjetellenes álláspontjának köszönhette. A nyugati közvélemény mindeközben figyelmen kívül hagyta a belpolitikai intézkedéseit. A terület- és településrendezési – hivatalos romániai szóhasználatlaltal szisztematizálási – program ötlete már a Ceaușescu-korszak kezdete óta jelen volt. A terv intézkedéseit nem hajtották végre, ezért Ceaușescu több alkalommal elégedetlenségének adott hangot a program lassú haladása miatt. A végrehajtás első éveiben a megyeszékhelyek iparosítása történt meg, és sok esetben megsemmisült a történelmi városközpontok egy része. A belvárosban a kommunista párt helyi székházát a rendszer ideológiájának megfelelő stílusban építették fel. Az új székház előtti területek épületeit lebontották, hogy egy nagy teret tudjanak létrehozni katonai felvonulások megrendezésére (Novák 2016, 86.). Az 1980-as évek elején Bukarestben hajtották végre hasonló átalakításokat. Ekkor a történelmi városmag egyötödét megsemmisítették annak érdekében, hogy új kormányzati negyedet építsenek. Ebben található a világ legnagyobb törvényhozási épülete. Csak ennek a beruházásnak a kedvéért negyvenezer embernek kellett elhagynia az otthonát.

A tervezett falurombolás

1985-ben Ceaușescu elégedetlenségét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a program nem halad. 1987 decemberében az országos pártértekezleten bejelentette, hogy 2000-ig be kell fejezni a városok és a községek rendezését. Négy hónappal később elmondta, hogy az úgynevezett szisztematizálási programot három lépésben kell megvalósítani (Balázs 1989, 79.):

1. Az ország összes településének részletes felmérése.
2. Agráripari centrumok létrehozása.
3. Az összes falu lerombolása és a családi házas építkezés megtiltása.

Az első szakaszt 1990-ig kellett volna befejezni, a másodikat 1995-ig, míg a harmadikat 2000-ig. Kijelöltek egy mintaterületet Bukarest környékén, ahol a településrendezési terv minden lépését végre kellett hajtani. Bár a valóság teljes kudarcnak bizonyult, a román kormány a program országos megvalósítása mellett döntött. Az egykori falulakók az ígért jobb életkörülmények helyett rosszabb feltételek között éltek az új otthonaikban. A falvakat úgy semmisítették meg, hogy ástak egy nagy gödröt, és a házakat buldózerrel beletolták a gödörbe. A tulajdonosok azon személyes tárgyai, amelyeket nem tudtak a házból a lerombolás előtt eltávolítani, úgyszintén a gödörbe kerültek. A betemetett gödrök helyén lehetetlenné vált a föld mezőgazdasági művelése. Ezt a folyamatot az 1989-es romániai forradalom szakította meg, amelyet követően a településrendezési terv lekerült a napirendről. Ennek ellenére voltak falvak, amelyeket megsemmisítettek, de sokkal kisebb mértékben, mint ami a tervekben szerepelt. Bözödújfalú mellett, még Szászavinc települést semmisítették meg, iszappal árasztották el.

Az 1980-as évek második felében a román költségvetés nem tudott forrást biztosítani arra, hogy a falvakat buldózerekkel semmisítsék meg, ezért a kormány stratégiát váltott. A háztáji gazdaságok méretét korlátozták, hogy a falulakók ne tudjanak még a saját megélhetésükre elegendő élelmiszert se termelni. A munkahelyeket a kormány jelölte ki, és ezek visszautasítását vagy a felmondást nem engedélyezték. A törvény előírta, hogy mindenki azon a településen lakjon, ahol a munkahelye volt. A falvakban az alapvető szolgáltatásokat – mint például a postát, az iskolát vagy a tömegközlekedést – megszüntették. A cél az volt, hogy a falusi emberek elhagyják a falvakat, amelyek ezután maguktól leromlanak, majd eltűnnek. Miután a falvakban az emberek ezt követően már nem tudtak annyi élelmiszert termelni, hogy megéljenek, arra kényszerültek, hogy élelmiszert vásároljanak. A jegyrendszeren alapuló korlátozások a falvakban sokkal szigorúbbak voltak, mint a városokban, így az ott élők kevesebb élelemhez jutottak. Ennek következtében sok ember beköltözött a városokba, a falvak állapota pedig folyamatosan romlott (Balázs 1989, 82–83.).

Nemzetközi reakciók

A településrendezési terv 1985-ös nyilvánosságra hozatalát követően a program nagyon kevés figyelmet kapott. A költségvetési források hiánya miatt a megvalósítás nagyon lassan haladt. 1988-ban már elterjedt a hír, hogy nagyon sok falut le akarnak rombolni, és a lakóit olyan tömbházakba akarják költöztetni, mint amilyeneket Bukarest környékén építettek. Az erdélyi magyar közösség úgy érezte, hogy ez egy nagyon súlyos lépés a megmaradásuk ellen, ugyanis minden negatív következmény, amely a többségi társadalmat érinti, őket is sújtja: ha a magyarságot beköltöztetik a városokba, akkor asszimilálódik a többségi társadalomhoz, így a magyar közösséget a megszűnés veszélye fenyegeti. Sok magyar az élelmiszerhiánytól, a rossz körülményektől és az asszimilációtól való félelmében Magyarországra menekült (Kende 1989, 95.). A román kormány megpróbálta megakadályozni, hogy a valós helyzetről szóló információk külföldre jussanak, ezért megtagadta a belépést külföldi újságírók számára. Román állampolgárok nagyon ritkán kaptak útlevelet, és minden kapcsolatot megtiltottak az országban tartózkodó külföldiekkel (Békési et al 1989, 40.). Ez nemcsak az információk kijuttatását akadályozta meg, hanem nagyon megnehezítette a magyarországi és az erdélyi magyarság közötti kapcsolattartást. A menekültek legtöbbször ezért kizárólag a zöldhatáron tudtak átjönni. Ekkoriban Magyarország már lassan nyitott nyugat felé, de még egypártrendszeren alapuló kommunista diktatúra volt, és az ország területén még állomásoztak szovjet katonák. Az országban működött a cenzúra, a politikai megmozdulásokat nem engedélyezték. Az erdélyi falurombolás híre a Magyarországra érkező menekültek révén érkezett.

A cenzúra miatt nagyon sok magyarországi lakos a Szabad Európa Rádióból tájékozódott. 1988. június 23-án vagy 24-én (a forrás nem jelöli meg egyértelműen, hogy melyik napon történt) egy ismeretlen személy Győrből telefonon tájékoztatta a Szabad Európa Rádió hallgatóit, hogy június 27-én¹ 18 órakor tüntetést szerveznek a budapesti Hősök terén a tervezett romániai

1 A tüntetést László napjára, június 27-ére, Szent László, Erdély védőszentje ünnepére időztették.

falurombolás ellen (ÁBTL 1.1.4. II.s-67/9-2468/1988). Ezt követően az ország teljes területén számos szórólapot terjesztettek, amelyen az embereket a tüntetésen való részvételre buzdították. Ezek a szórólapok sok esetben nem kizárólag magára a falurombolásra hívták fel a figyelmet, hanem több olyan is volt közöttük, amely a trianoni békediktátum ellen tiltakozott. A Belügyminisztérium korabeli jelentése szerint az egyik szórólapon a következő szöveg volt látható: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország. Vesszen Trianon” (ÁBTL 2.7.1. III/III-110/a/7/1988.09.06). Ebből a két világháború időszakán népszerű, de a kommunista diktatúra alatt nem hangoztatott jelmondatból is világos, hogy egyes magyarországi lakosok a falurombolást is a trianoni békediktátum következményeként fogták fel.

Az előre bejelentett terv szerint a tüntetők a román nagykövetség elé akartak vonulni, ahol egy jegyzéket terveztek átadni a követség dolgozóinak, amelyben azt követelték, hogy a román kormány álljon el a falvak lerombolásától. A román kormány ezt a román állam szuverenitásának megsértéseként értelmezte, és azt követelte a magyar kormánytól, hogy tiltsák be a tüntetést (ÁBTL 2.7.3. 6-7/510/1988). Miután a magyar kormány visszautasította a román kormány kérését, a románok bezáratták a kolozsvári magyar konzulátust. A románok ragaszkodtak ahhoz, hogy mivel országuk „gazdasági hatalommá”² kezd válni, joguk van ahhoz, hogy a településrendezési tervet végrehajtsák (ÁBTL 2.7.3. 6-7/510/1988). A magyar kormány garanciát vállalt a román követség védelmére, de nem tiltotta be a megmozdulást. A jegyzék, amelyet át kívántak adni, a román állam által végrehajtani kívánt településrendezési tervet népirtásnak és ezáltal a román törvények értelmében is törvénytelennek minősítette. Felhívta a figyelmet, hogy ez a lépés olyan nemzetközi egyezményekkel is szembe megy, amelyeket Románia is ratifikált. Továbbá a terv a Románia által is aláírt New York-i konvenciókkal is ellentétes, ugyanis ennek 17. cikkelye kimondja, hogy senkit sem lehet alávetni a magánéletével, családjával, lakásával kapcsolatos önkényes vagy törvénytelen beavatkozásnak. A jegyzék szerint ezen kívül szembe megy a 27. cikkellyel is, amely védi a nemzeti kisebbségek kollektív jogait. A

2 A jelentés ezt a kifejezést használta.

jegyzék második része felhívta a nagykövet figyelmét arra, hogy az emberiség elleni és háborús bűntettek nem évülnek el, majd felszólította, hogy tegyen eleget a román állam által is vállalt kötelességeknek. Mindezt a világbéke megőrzéséért is kérte a szerző. A román követség dolgozói nem vették át a tiltakozó jegyzéket, így nem világos, hogy a tartalmát valaha megismerték-e.

A tüntetés körüli nézeteltérés diplomáciai feszültségeket okozott a két ország között. Erre több nyugati ország reagált. Ausztria és Nyugat-Németország úgy érezték, hogy ők is érintettek, mert az erdélyi német kisebbséget is negatívan érintette volna a románok által kezdeményezett falurombolás. A két ország kinyilvánította, hogy nem ért egyet a tervvel, de úgy döntött, hogy nem tesz ellene lépéseket. A nyugati országok általában a magyar állásponttal értettek egyet, de egyik sem tett semmit, míg a keleti blokkhoz tartozó országok nem reagáltak, vagy ha igen, akkor egyik fél álláspontját sem támogatták (ÁBTL 2.7.3. 6-7/510/1988). Több nyugati országban is voltak kisebb tüntetések, amelyeket az ott élő magyarok szerveztek. Ilyen megmozdulás volt az 1988. június 19-én és 20-án Torontóban és Ottawában szervezett tüntetés. Annak ellenére, hogy ezek a megmozdulások Magyarország területén kívül történtek, a magyarországi állambiztonsági szerveknek már a tüntetéseket megelőzően tudomása volt ezek szervezéséről (ÁBTL 2.7.1. 5/1-6/1988). Ottawában a román nagykövetség elé „Erdély segítségért sikolt” jelmonddal szervezték a tüntetést. A torontói megmozdulás jelmondata pedig „Erdélyben megkezdődött a magyar falvak lerombolása” volt. Az Egyesült Államokban is megmozdultak a magyarok. Június 23-án a szövetségi fővárosban, Washingtonban szerveztek tüntetést a román nagykövetség elé. Az Egyesült Államok kormánya ugyanakkor úgy gondolta, hogy Romániában mindenben Ceaușescu akarata érvényesül, és a településrendezés végrehajtásában a román vezetés hajthatatlan. A román kormány ezt úgy értékelte, hogy túlzottan nagy a magyar befolyás az Egyesült Államokban.

Talán kicsit furcsa a vatikáni álláspontról írt jelentés, mert ellentmond a többi nyugati állam álláspontjának (ÁBTL 2.7.3. 6-7/510/1988). A jelentés szerint a Vatikán nem kíván beleavatkozni, ugyanis úgy véli, hogy Magyarország nem szavatolja a területén élő kisebbségek jogait, mert hátrányos megkülönböztetésben részesítik a magyarországi cigányságot. Ezzel szemben úgy vélik, hogy Románia tiszteletben tartja az emberi jogokat, mivel minden nemzetiség,

így a magyarok is, kulturális és oktatási intézményekkel rendelkeznek. Külön kiemelik, hogy az erdélyi magyarok nem sajátítják el a román nyelvet, ezért nem tudnak magas képzettséget igénylő munkát ellátni. A vatikáni körök azt állapították meg, hogy a Magyarországra érkező menekültek nem a nemzetiségi elnyomás, hanem a rossz gazdasági helyzet és az élelmiszer hiánya miatt hagyják el Romániát, így ők nem a nemzetiségi elnyomás áldozatai, hanem gazdasági menekültek.

A vatikáni jelentés teljes mértékben ellentétes a többi nyugati állam által megfogalmazott állásponttal, és a valóság csak egy nagyon apró szeletét tükrözi. Megállapításai döntően ellentmondanak a valóságnak, és lényegében a román álláspontot mutatják be. Felmerül a gyanú, hogy a jelentés elkészítésében vagy a jelentéshez szükséges információ szolgáltatásában részt vehetett a román titkosszolgálat.

A magyarországi állambiztonsági szervek a budapesti tüntetést nagyon alaposan megfigyelték, de nem oszlatták fel. Gondot jelentett a június 27-i tüntetésen a hatóságok számára, hogy a megjelenő jelszavakról nem sikerült megállapodni a megmozdulást szervezőkkel. Bár abban megegyeztek, hogy a jelszavakat a követség előtt nem hangoztatják, valamint nem mutogatják transzparensen, de a tartalmukkal így sem értett egyet a Belügyminisztérium. A hatóságok kifogásolták azon transzparenszeket, amelyeken „Hitler, Sztálin, Ceaușescu...” és a „Ne bánts a magyart” feliratok szerepeltek. A Belügyminisztérium szerint 30 ezer ember indult el a Hősök teréről a román követség elé, és mindössze 7-8 ezer érkezett vissza a kiindulási helyszínre (ÁBTL 2.7.2. 155/655/1988). A tüntetésről készült fényképek tanulsága szerint a tüntetők valószínűleg maguk is úgy gondolhatták, hogy a falvakat bulldózerrel fogják lerombolni, mivel a transzparenszen erre utaló illusztrációk jelentek meg. Néhány évvel később a falurombolás szimbólumává vált Böződújfalut mesterséges elárasztással rombolták le (1. kép).

Ez volt az első engedélyezett politikai tüntetés 1956-ot követően Magyarországon. A romániai falurombolás 1988 nyarát követően lelassult. Ebben valószínűleg a forráshiány és nem a budapesti tüntetés játszott fontos szerepet.

A tüntetést követően a román állam képviselői kifejtették, hogy miért romlott meg a magyar–román viszony. Szerintük a településrendezési tervet és a

magyar kisebbség helyzetét Magyarországon hamis színben tüntetik fel, és ezzel szándékosan rontják a jószomszédi viszonyt. Miközben tagadták, hogy Románia erőszakkal asszimilálja a kisebbségeket, kifejtették, hogy az ilyen településrendezés mindenképpen szükségessé vált, mivel Románia olyan „ipari és gazdasági hatalommá” vált, amely megkövetel bizonyos „infrastrukturális kiigazításokat”. Románia kizárta a kétoldalú kapcsolatok javulását.

A székely Atlantisz: Bözödújfalu³

Minden megsemmisítésre kijelölt települést részletesen felmérték. Bözödújfalut, amelyet egy új mesterséges víztárolóval árasztottak el, előzőleg aprólékosan feltérképezték. A község elpusztításának előkészületei során készített térkép ma fontos szerepet játszik a település örökségének megőrzésében, ugyanis ez a térkép szolgált forrásként egy emlékhely kialakítására.

Bözödújfalu egy kis székely község volt a Küsmöd-patak partján az Erdőszentgyörgy és Bözöd között található dombok ölelésében. A környező településeket is székelyek lakták. Miközben a falulakók mind magyarul beszéltek, különböző vallásokat követtek. A római katolikus, unitárius és szombatos vallást követő emberek egymás mellett éltek békében több évszázadon keresztül. A szombatos vallást Péchi Simon alapította, aki úgy gondolta, hogy Isten azért bünteti őt, mert nem követi elég pontosan Isten írásait. Az általa alapított szombatos vallás kisebb eltérésekkel ugyan, de a zsidó vallást és hitvilágot követte. Ennek az új hitnek a követését a magyar hatóságok üldözték. A bözödújfalusiak nem jelentették fel a szombatosokat, így hitük megmaradt. Elsőként 1896-ban tudósított róluk Orbán Balázs a Székelyföldről írt könyvében (Orbán 2007, 386.). Ezáltal egyre többen felfigyeltek Bözödújfalura. Az erdőszentgyörgyi és dicsőszentmártoni rabbik meglátogatták a falut, és meggyőzték a lakókat, hogy vegyék fel az izraelita vallást. Ezt követően a székely szombatosok nem házasodtak más vallást követőkkel a faluban, viszont a máshol található zsidó közös-

3 Ez a fejezet Szombatfalvi József nyugalmazott unitárius esperessel 2021. március 1-én történt beszélgetés alapján készült.

ségek tagjaival igen. Ez nagyon egyedivé tette a települést, mert Bözödújfaluban volt az utolsó hely, ahol a székely szombatosok megmaradtak. 1936-ban Bözödi György a faluról a következőt írta: „Bözödújfalu a székely zsidók Jeruzsáleme. Azzal a különbséggel, hogy ezt a Jeruzsálemet nem sikerült az ellenségnek lerombolnia, ez az egyedüli község, amelyben az ősi vallás fennmaradt – mondhatjuk egészen máig.” (Szávai 2011, 10.) 1989-et követően sajnos már Bözödi György ezen kijelentése sem helytálló már, mert a község nem élte túl a településrendezési programot. Minden vallásnak megvoltak a maga templomai, és még az elárasztás előtt egy ortodox templom is épült. A település érdekessége, hogy az elárasztás előtt a faluban éltek magyar anyanyelvű személyek, akik az ortodox vallást követték. Míg a falu épületeinek nagy része víz alá került, a temetők magasabb fekvésüknek köszönhetően a víz felszíne fölött maradtak. A falu minden további kulturális öröksége és még az elárasztás idején álló épületeinek többsége is víz alá került. Az a néhány épület, amelyet nem árasztott el a víz és még áll, nagyon rossz állapotban van. A többségük lakhatatlan.

A falu elárasztása⁴

A Küsmöd nagyon sokszor kiáradt és károkat okozott. 1975-ben a kormány úgy döntött, hogy egy víztárolót épít, hogy ezzel az árvizek által okozott károkat mérsékelni tudja. A tervek szerint ez a település alatt helyezkedett volna el, és csak néhány házat árasztott volna el, amelyeket a falu magasabban fekvő részein újraépítettek volna. A hivatalos álláspont szerint ez a víztároló megfelelt volna annak a célnak, hogy az árvizeket mérsékelje, miközben a falu is megmaradt volna. A gátat 1975-ben kezdték építeni, de forráshiány miatt több alkalommal leállt a munka. 1984-ben ismét elkezdtek dolgozni a gát építésén, de már azzal a szándékkal, hogy elárasszák a települést (2. kép). A falusiakat nem értesítették a kormány valódi szándékáról. A község kitelepítése 1985-ben kezdődött meg, és 1992-ben kellett volna befejeződnie. Ekkor még volt 126 lakója. A vízszint 1994-ben érte el a mai magasságot. A falulakók engedélyt kaptak, hogy házaikat

4 A fejezet nagy része Szombatfalvi József nyugalmazott unitárius esperessel 2021. március 1-én történt beszélgetés alapján készült.

lebontsák és egy másik helyen felépítsék abból az anyagból, amelyet a lebontásból visszanyertek. Az emberek mindent felhasználtak a meglévő házaikból, hogy máshol újjá tudják építeni. Ajtókat, ablakokat eltávolítottak, de sok esetben a lebontott házból származó építőanyagot is újra felhasználták.

Akiknek nem volt hova költözniük, illetve nem tudták máshol felépíteni a házukat, a kormány tömbházakban ajánlott lakásokat. Ezt nagyon kevesen fogadták el. Legtöbbször a környező településeken vagy Erdély más településén letek új otthonra, de voltak, akik Magyarországra vagy más távolabbi országba költöztek. Az állami kompenzáció nagyon alacsony volt, és nem volt elég arra, hogy egy másik házat vegyenek. A helyiek elmondása szerint egy használt Daciát nem lehetett volna venni a kapott összegből. Azon épületek, amelyeket nem bontottak le, a víz alatt lettek az enyészeté. Ezek közé tartoztak iskolák, templomok és egyéb közintézmények. A római katolikus templom tornya egészen 2014-ig kiállt a vízből, és a vízben álló templomtorony Bözödújfalut az erdélyi falurombolás szimbólumává tette. 2014 nyarán a templomtorony állagromlás miatt leomlott. Az unitárius templom maradványai úgyszintén láthatók a víz partján (3. kép).

2017-ben a gáton javítási munkálatokat kellett végrehajtani, ezért a tározóból a vizet leengedték. Ekkor a falu egykori lakói visszatérhettek a volt otthonuk helyére. A házak alapjai és a kutak még látszottak. A víz leengedése utat nyitott a templom újjáépítésének. Az új templom alapkövét a 2018. augusztus 4-én megrendezett falutalálkozáson (5.kép) rakták le (4. kép). 2021 augusztusában az építkezés még folyamatban volt.

A kárfelmérés céljából készített térkép

Annak ellenére, hogy a román állam nagyon kevés kompenzációt fizetett, a falut és annak épületeit aprólékosan felmérték, és 1986-ban nagyon részletes térképet készítettek a településről. A térkép a tervezett normális és maximális vízszint partvonalát mutatja. Az épületeket kategorizálták: kitűnő, jó és elfogadható állapotúnak (6. kép). Arra nincs semmiféle utalás, hogy ezek a minősítések valójában mit jelentenek, de a legtöbb épület a jó kategóriába került. A legkevesebb épületet elfogadható állapotúnak minősítettek. Ez azért érdekes,

mert abban az időben új házakat tilos volt építeni, így csak olyan házak lehettek a faluban, amelyeket a településrendezési terv elfogadása előtt építettek. Még a házak felújítását is engedélyhez kötötték, de ezt általában nem adták meg. Az alapvető szolgáltatásokat megszüntették a faluban, és az ott lakó nem dolgozhatott másik településen – mégis úgy tűnik, nagyon jó karban tartották a házaikat, és nem akartak elköltözni. Az akkori törvények azt sem tették lehetővé, hogy valakinek egynél több lakóingatlana legyen, így ha valaki megörökölte az egyik faluban lévő házat, el kellett azt adnia, ha már volt másik ingatlana vagy nem lakott ott (Balázs 1989, 83.).

Mivel a térkép a legpontosabb fellelhető dokumentum arra, hogy milyen volt a falu szerkezete az elárasztás előtt, több alkalommal használták a település rekonstrukciója céljából. A kárfeltérkép alatt a térkép elkészítésén túl minden épületről készítettek kárfeltérképi fotókat, így az épületek 1986-os állapotát is dokumentálták. Minden fotó hozzárendelhető egy objektumhoz a térképen, így a falu nagyon pontosan rekonstruálható a kárfeltérképi anyagokból. Ezt a későbbiekben egy interaktív térképen be lehet mutatni. Hasonlóan hozzárendelhetők az egykori lakók által készített, mindmáig nem publikált fotók is. Az egyik, a hatóságok által készített fénykép különösen érdekes: látszik rajta, hogy néhány ember összegyűlt a község egyik épülete előtt, hogy tiltakozzon a falu lerombolása ellen. Ez a tiltakozás természetesen annyira jelentéktelen volt, hogy valószínűleg nem terjedt el a híre, hiszen az akkori román államban egy politikai megmozdulás szervezése komoly következményekkel járt volna. Románia területén ez volt az egyetlen ismert tiltakozás a falurombolás, valamint Bözödújfalú lerombolása ellen.

Bár már 1986-ban látszott a térképről, hogy az elárasztást követően csak néhány ház marad a víz felszíne fölött, ezekből is kilakoltatták a lakókat (7. kép). A gát építése 1989-ben fejeződött be. Ekkor már nagyon kevesen laktak a településen. A község elárasztását követően a még megmaradt alapvető infrastruktúra is megszűnt, lehetetlenné vált a házakban maradni. A vízparthoz közeli házak alatt a talaj elázott, így ezek is összeomlottak. A parttól kissé távolabb található házak sincsenek jó állapotban, mert a többségükben nem lakik senki, így ezek is az enyészeté lettek (8. kép). Ma már csak kettő van lakható állapotban. Ezek közül az egyikben a jövőben falumúzeumot szeretnének kialakítani.

A térkép szerepe a település örökségének megőrzésében

1991-ben a rádióban meghírdették az első falutalálkozót. A nyugdíjas találkozóként meghirdetett eseményre nem csak a nyugdíjasok jöttek el, így valójában egy teljes falutalálkozó lett belőle. Az emberek megosztották egymással az új elérhetőségüket, és terjesztették egymás között az esemény hírért,⁵ így a következő évtől kezdve rendszeresen megrendezték minden augusztus első szombatján a bözödújfalusi falutalálkozót. Eleinte a katolikus templom előtt tartották, de ahogyan emelkedett a vízszint, egyre távolabb kényszerültek, mígnem egy közeli dombon megépítették a siratófalat, amely a településnek állít emléket. A község világháborús emlékművét kiemelték a vízből, és ezt is az emlékhelyen helyezték el. A római katolikus templom oltára a csókfalvi római katolikus templomban található. Az unitárius templom harangját az Erdőszentgyörgy–Bözödújfalú unitárius egyházközség őrzi, ahogyan az egykoron használt úrasztali terítőt is. Az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastélyban működő múzeumban berendeztek egy szobát, amely Bözödújfalúnak állít emléket. Ebben a szobában megtekinthetők a kárfelmérés során készített képek, valamint a római katolikus templom egykori harangja. Utóbbi évente egyszer, az unitárius templom harangjával együtt kiviszik a falutalálkozóra az egykori település mellett található emlékhelyre, ahol megkongatják. Itt található továbbá egy, a faluról fából készített háromdimenziós modell. Ez a falu eredeti méretéhez képest 400-szoros kicsinyítéssel örökíti meg a falut. A modellt a kárfelmérési térkép és a kárfelmérési fotók alapján készítették. Az épületeket nem festették be, azok mind fehérrel maradtak. A modell fölött található egy üveglap, amely a napjainkban tapasztalható vízszintet mutatja. Ezt a modellt a szerző 2018-ban tekintette meg.

2015-ben a kárfelmérési térkép alapján terepi modell készült a faluról. A község útjait a földmérők a térkép alapján kicsinyítve kijelölték, és ezt követően minden ház helyét is kijelölték a helyszínen. Végül a térkép alapján, bár kicsinyített változatban, de elkészült a falu terepi rekonstrukciója. A házak helyére

5 Szombatfalvi József közlése.

kopjafákat helyeztek, amelyekre felírták a ház számát és az utolsó tulajdonos nevét. Minden további épület helyén állítottak kopjafát (9. kép). A fafaragók Szombatfalvi József esperes felhívására jelentkeztek és készítették el a kopjafákat. A 164 kopjafát 64 fafaragó mester készítette. A fafaragók emlékére Szombatfalvi József készített kopjafát, amelyet 2021. augusztus 7-én állítottak fel (10. kép). Az egykori lakók minden évben bejárják a kopjafákkal megjelenített községüket a falutalálkozó alkalmával. A falu elpusztítására készített térképet nagyon egyedi módon használták fel újra: ezúttal a település emlékének megőrzésére és jellegének rekonstrukciójára. Az úgynevezett kopjafafalu zárandokhelyé tette a bőzödújfalusi emlékhelyet: nemcsak a falulakók, hanem turisták is rendszeresen felkeresik. A volt lakók a kopjafafaluban már temetést is rendeztek: a halottat az egykori házát jelképező kopjafától kísérték utolsó útjára.

Összegzés

A romániai falurombolásként ismertté vált településrendezési terv megvalósítása felbecsülhetetlen kárt tett volna az erdélyi magyarságnak. A kommunista gazdaság összeomlása megszakította a programot, de addigra több falut is elpusztítottak, közöttük az egyedi kulturális örökséggel rendelkező Bőzödújfalut. Ez volt az utolsó település, ahol a székely szombatosok éltek. Míg a falu több mint egy évszázadon át erről volt ismert, a XX. század végétől a vízből kiálló templomtornyáról lett nevezetes. A turisták számára szokatlan látvány, ám a falu valódi különlegességét azok a máig tartó falutalálkozók adják, amelyeket a falu elpusztítása óta minden évben megrendeznek. Eddig csak a 2020-as koronavírus-járvány következtében maradt el a találkozó. Az eredetileg a falu elpusztítására készített térkép – amely egyedi abból a szempontból is, hogy egy kis faluról ilyen részletes térképet készítettek – végül azt a célt is szolgálta, hogy olyan emlékhelyet hozzanak létre, amely az utókor számára hűen mutatja be az egykori település utcaszerkezetét és házainak helyét. A térkép nélkül sem a kopjafafalut, sem a terepi modellt nem lehetett volna elkészíteni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs 1989.** Balázs Áron: A romániai falurendezésről. *Külpolitika*, XVI. (1989) 2. sz. 75–93.
- Békési et al 1989.** Békési B. Béla – Dálya László – Enyedi Sándor – R. Süle Andreea: A romániai magyar kisebbség. *Külpolitika*, XVI. (1989) 2. sz. 16–45.
- Hunya 1989.** Hunya Gábor: Falurendezési terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében. *Külpolitika*, XVI. (1989) 2. sz. 67–74.
- Kende 1989.** Kende Péter: Romániai menekültek Magyarországon. *Külpolitika*, XVI. (1989) 2. sz. 94–101.
- Novák 2017.** Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu korszak magyarságpolitikája II. 1974–1989.* Pro-Print, Csíkszereda, 2017.
- Orbán 2007.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása – Udvarhelyszék.* Hoppá Kiadó, Marosvásárhely, 2007.
- Szávai 2011.** Szávai Géza: *Székely Jeruzsálem.* Pont Kiadó, Budapest, 2011.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:

ÁBTL 1.11.4. II.s-67/9-2468/1988

ÁBTL 2.7.1. III/III-110/a/7/1988.09.06

ÁBTL-2.7.2. 002/130/1988.06.27.

ÁBTL 2.7.3. 6-7/510/1988

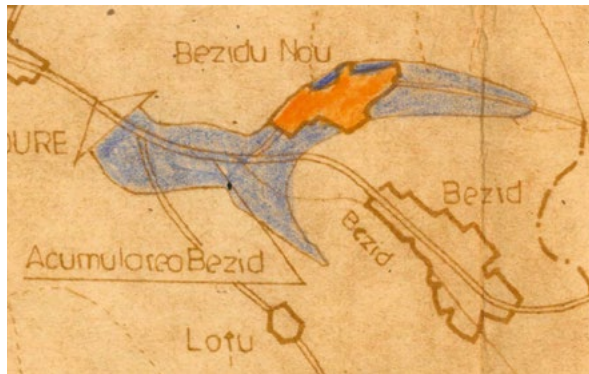
ÁBTL 2.7.1. 5/1-6/1988

ÁBTL 2.7.2. 155/655/1988

KÉPMELLÉKLET

1. kép. A romániai falurombolás elleni megmozduláson bemutatott transzparens 1988. június 27-én a budapesti Hősök terén (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)

2. kép. Bözödújfalu területe (narancssárga) a tervezett tóban a település lerombolását megelőzően készített felmérési térképen (Erdőszentgyörgy Polgármesteri Hivatala)

3. kép. A bözödújfalusi unitárius templom maradványai 2018. augusztus 4-én
(A szerző felvétele)

4. kép. Az új templom 2018. augusztus 4-én elhelyezett alapköve
(A szerző felvétele)

5. kép. Bözödújfalusi falutalálkozó 2018. augusztus 4-én (A szerző felvétele)

6. kép. Bözödújfalusi házai a kárfelméréshez készített térképen. Pirossal a kitűnő, kézzel a jó, míg zölddel az elfogadható állapotban lévő házakat jelzi. A barna jelzés a már lebontott házakat jelöli (Erdőszentgyörgy Polgármesteri Hivatala)

7. kép. A térképen azokat a házakat jelölték meg, amelyeket nem terveztek elárasz-
tani. Ezen házak egy része ma is áll (Erdőszentgyörgy Polgármesteri Hivatala)

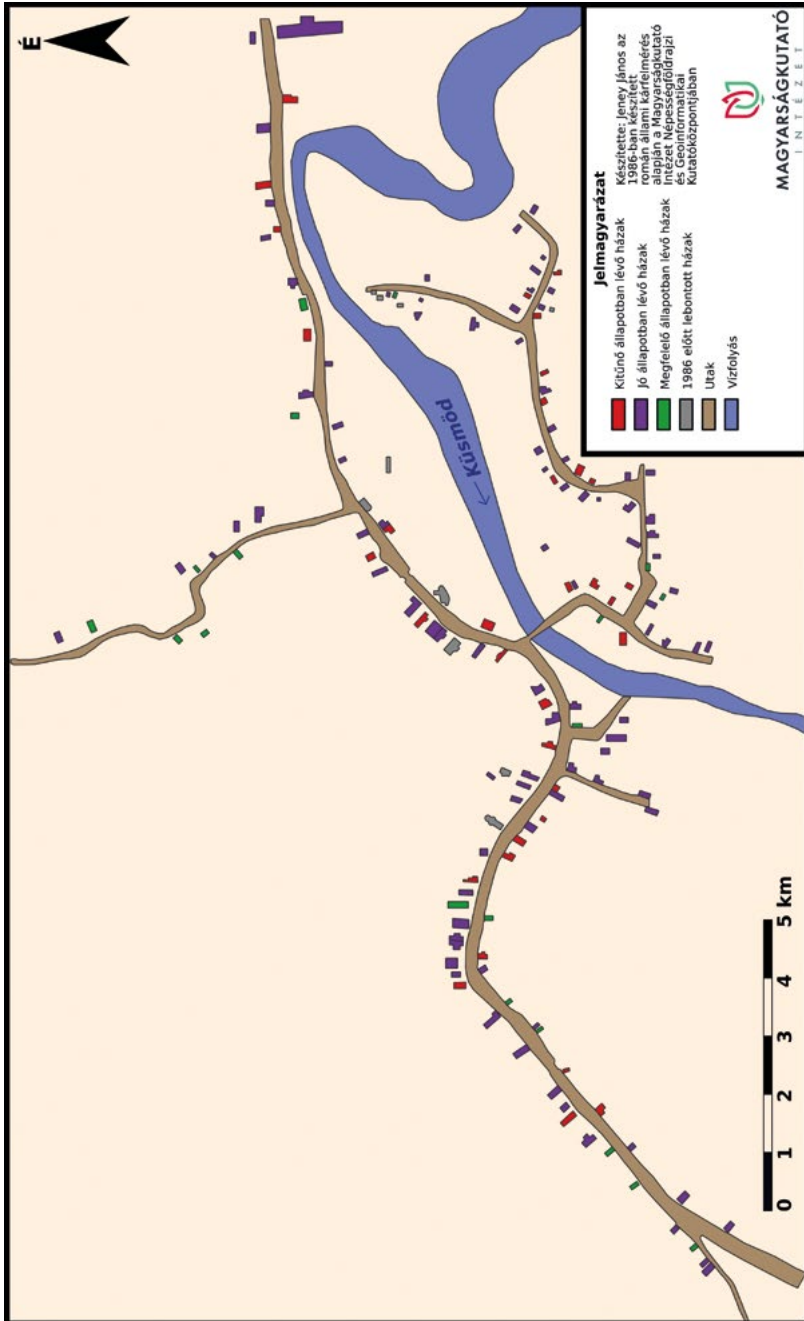
8. kép. Egy lakatlan, enyészeté lett tóparti ház (A szerző felvétele)

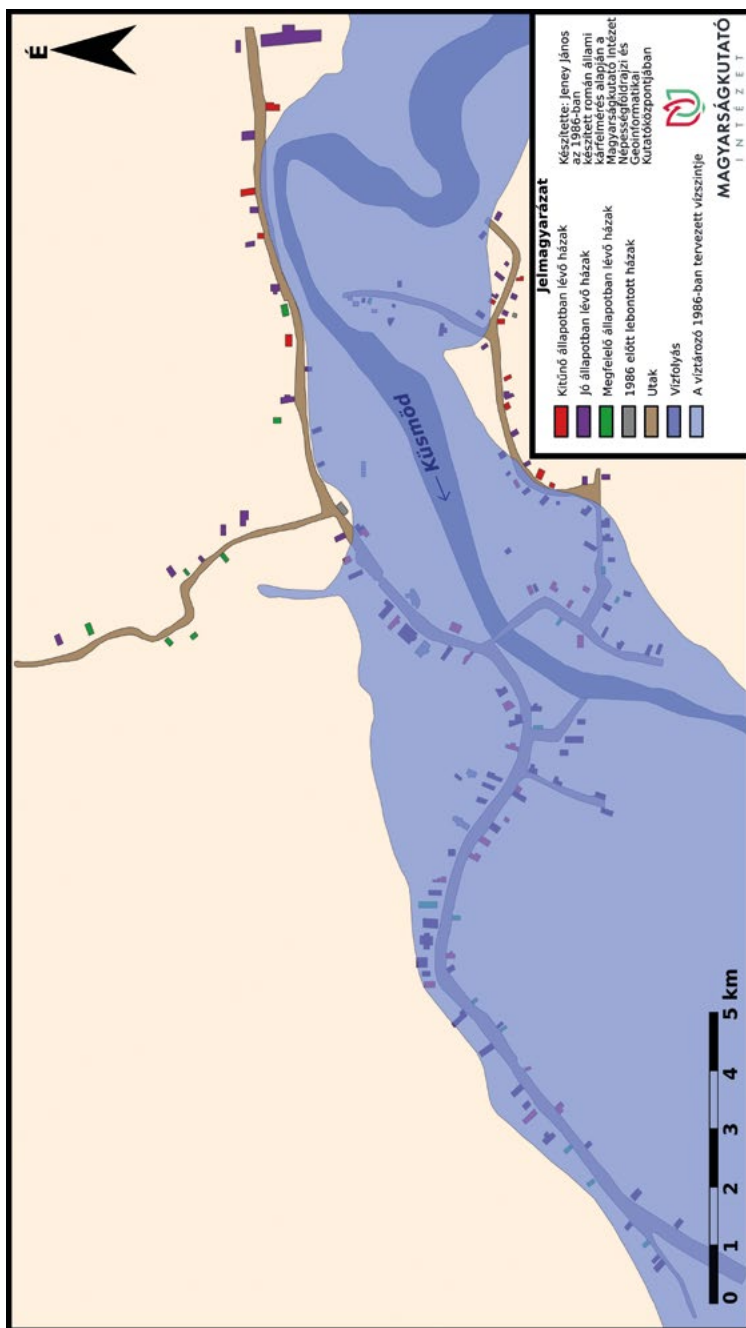
9. kép. A kopjafafalu 2018. augusztus 4-én. A kopjafafalu Bözödújfalu kicsinyített terepi mása (A szerző felvétele)

10. kép. A kopjafafalut elkészítő fafaragóknak emléket állító, Szombatfalvi József nyugalmazott unitárius esperes által készített kopjafa
(A felvételt a leleplezés után néhány órával készítette a szerző)

11. kép. Bözdújfalú 1986-ban

12. kép. A bözdújfalusi víztározó terve 1986-ban